

DAVID HUME'DA ANTI-SİSTEM EĞİLİMİ

*Tüten Anđ**

Giriş

Descartes'le başlayan yeni çağ felsefesinde, felsefî araştırmalarda «ism»ler önemli bir rol oynamıştır. Çünkü herhangi bir «ism»de yerini bulmayan felsefî düşünceler ciddiye alınmıyordu. Bir filozofun mutlaka bir «ism» şeması içinde yer alması gerektiği düşünülüyordu. Bu «ism»ler içinde empirizm-rasyonalizm arasındaki alternatif bizi etkilemiş; felsefe ile uğraşan birçok kişinin ileri sürdüğü gibi David Hume'un gerçekten empirist bir filozof olup olmadığı konusu üzerinde çalışmaya yöneltmiştir. Bu çalışmada David Hume'u bir «ism» filozofu olarak görmenin yanlışlığının yanı sıra felsefenin de artık anti-sistem bir nitelik kazandığı ayrıca belirtilecektir.

David Hume'un felsefe alanındaki çalışmaları felsefenin yönünü değiştirmiş ve ele aldığı problemler, düşünceler kendisine felsefede apayrı bir yer kazandırmıştır. Kant'ın Prolegomena'nın önsözünde «şurasını açıkça itiraf ederim ki David Hume beni doğmatik uykudan uyandırdı ve araştırmalarımaya yepyeni bir yön verdi» demesi hiç şüphe yok ki David Hume'un felsefedeki etkisini belirtmesi ve özellikle bu etkinin Kant tarafından dile getirilmesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada felsefenin yönünü değiştiren bu düşünürün, felsefedeki önemli yeri, onun felsefeye getirdiği yeni düşünceler ele alınıp işlenecektir. David Hume burada iki bakımdan ele alınmak-

* Bu çalışma Tüten Anđ'nin doktora tezinden seçilmiş bölümlerden oluşmuştur.

tadır. Birincisi onu bir «ism» filozofu olarak görmenin, onun ortaya koyduğu fenomenlerle ne dereceye kadar uyduğuna ya da uyumadığını araştırmak, ikincisi günümüz antropolojisi bakımından David Hume'un bazı düşüncelerinin, problemlerinin tasvir ve tahlilini yapmak.

Şüphe yok ki David Hume, antropolojik bakımdan ele aldığımız düşüncelerini ileri sürerken onları ayrı bir disiplinin problemleri olarak değerlendirmemiştir. Bu çalışmada antropoloji bakımından David Hume'u ele almakla antropoloji ile David Hume arasında tespit ettiğimiz ilgi de açığa çıkarılacaktır. Bu ilgi bilimlerde olduğundan farklı bir şekilde felsefede de bir devamlılığın, bir kontinuite'nin varlığını bize göstermektedir. Çünkü hemen hemen her filozof, felsefesinde kendisinden önce ortaya konmuş problemlerle yeni bir hesaplaşmayı dile getirir. Pozitif anlamda bu hesaplaşma o filozofun düşüncelerinden yararlanma olarak ortaya çıkar. Felsefenin aslı olan problemleri, her filozofta yeni bir temelden, yeni bir görüşten hareket edilerek ele alınır. Dolayısıyla bu yeni ele alımlar, yeni hesaplaşmalar felsefedeki devamlılık içindeki yeniliği, gelişmeyi meydana getirir.

Ama şüphesiz bunun yanı sıra şimdiye kadar problem olarak görülmemiş bir alan da herhangi bir filozof için yepyeni bir araştırma ve çalışma alanı olabilmektedir. Örneği insanın kendisinin bir problemler bütünü olması, insanın kendisine has problemlerine yönelmesi, insanın kendisini problematik olarak görmesi, yeni bir felsefe disiplini, felsefi antropolojiyi meydana getirmiştir. Felsefede ilk defa Kant ne bilebiliriz, ne yapmalıyız, ne ümit edebiliriz sorusunun yanında diğer bir soruyu insan nedir sorusunu soruyor. Bu bakımdan Kant'ı antropolojinin kurucusu saymak doğrudur.

David Hume'un bir «ism filozofu» olmadığını gösterirken ontolojik-antropolojik bir temel üzerinde tasvir ve tahlillerimizi yapacağız. Ontolojik-antropolojik temel üzerinde olmak demek fenomenlerin kendilerinden hareket etmek demektir. Bu çalışmada David Hume'un ontolojik-antropolojik temellerden, bir başka deyişle fenomenlerin kendilerinden hareket ettiği yine fenomenlerle gösterilecektir.

Felsefe herhangi bir «ism felsefesi» olma niteliğini biraz geç

de olsa artık arkada bırakmıştır. F. Nietzsche'den beri «ism» felsefe için negatif bir mana taşımaktadır. Nietzsche bizim için herhangi bir «felsefi ism»e girmediği için önemlidir. Nietzsche problemlerle uğraşan ve bu uğraşlarında daha önce ki düşüncelerine taban tabana zıt sonuçlara ulaşsa da yine de problemlere sırt çevirmeyen bir filozoftur.

Felsefe artık bir masa-başı felsefesinden, boş bir spekülasyondan ibaret değildir. Yaşadığımız çağda felsefe, insan, doğa ve dünya arasındaki bütün konkret münasebetlerin problem alanını meydana getiriyor. Artık dört duvar arasında yapılmayan felsefe çağının bilimleri, toplumun problemleriyle içiçedir. Felsefe bu nedenle hazır ve toptan görüşlerden kalkamaz. Felsefe ve filozof, kapalı bir sistem olan herhangi bir «ism» den güç alamaz. Eğer Max Scheler'm bir deyimini kullanırsak, filozofun ve onun çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıkan felsefenin, dünyanın bütün fenomenlerine açık olduğunu söylemeliyiz. Dünyaya açık olma, bütün «ism»lerin, hazır ve toptancı görüşlerin dar sınırlarını yıkmamanın gerekliliğini de beraberinde getirir. Çünkü her «ism» kapalı bir bütündür. Halbuki dünyaya açılma, sınır tanımayan bir tutumu şart koşar. Bugün çağımızda, bütün alanlardaki gelişme göz önüne alındığında, felsefenin böyle bir ortam içinde kapalı bir bütün olarak, ele aldığı problemleri sonuna kadar halledebileceğini artık kimse ümit edemez.

Dünya ile, doğa ile, insan ile genel olarak varlıkla ilgili felsefi problemlerin çözümlerini belli bir «ism» içinde gerçekleştirmeğe çalışmak, fenomenlerin, problemlerin yozlaşmasıyla sonuçlanmış ve bu felsefede bazı subjektif görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Felsefe tarihi dikkatli bir şekilde incelendiğinde şu görülecektir ki bazı düşünürler bugün bizim için negatif bir değer taşıyan sistem düşüncesinin temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneği Hegel, Fichte, Schelling, Spinoza gibi. Bu filozoflar genellikle bütün düşüncelerini kendi sistemleri içinde geliştirmeğe çalışırlar. Konstruktif düşünme bunlarda daha ağır basar. Felsefenin problemleri hep sistem bakımından ele alınır. Dolayısıyla problemlere belli bir sistem içinde kalmak suretiyle bir çözüm getirme çabası sonuçta onların birtakım çelişkiler içinde bocalamalarına, sistemle-

rinde birçok gediklerin açılmasına neden olur. Çoğu kez sistemleri pahasına fenomenlerin ters ya da yanlış bir şekilde ele alınmalarına göz yummak zorunda kalırlar.

Bunun yanı sıra Platon, Aristo, Kant, Hume gibi filozoflarda kapalı bir sistem söz konusu değildir. Bu filozoflarda sistem düşüncesi, sistem kaygusu değil tam tersine problem düşüncesi, problem kaygusu ağır basar. Bu filozoflarda, yani problem düşüncesinin ön plâna çıktığı filozoflarda, problemler kendilerinden sonra gelecek kuşaklara bir düşünce mirası olarak açık problemler halinde bırakılır. Gerçi onların düşünce dünyalarından da tasarlanmış sistemler geçiyorlardı; fakat bu düşünce filozofların problemleri bütün konkret münasebetleri içinde ele almalarına engel olmuyordu. Çünkü onlar problemleri ele alırken sistemlerine ne gibi katkıda bulunacağına ya da aksi etkileri olabileceklerine önem vermiyorlardı. Onlar problemleri, sistemleri bakımından değil, o problem için ele alıyorlardı. Bu bakımdan onların çalışmaları objektif bir nitelik taşımaktadır.

Sistem ve anti-sistem düşüncesi veya N. Hartmann'ın deyişiyle «sistem düşüncesi-problem düşüncesi» yönünden belirtmek istediğimiz diğer husus felsefe tarihlerinin tutumudur.

Felsefe tarihinin klâsik yazarlarının pek çoğu felsefenin tarihi gelişme çizgisi içinde, filozofların düşüncelerini sadece kronolojik bir şekilde düzenlemek istediklerinde, onların yine hazır görüşlerden hareket ettiklerini görüyoruz. Bu yazarlarda hemen hemen bütün filozoflar, herhangi bir «ism» de son bulan hazır şemalar altında toplanırlar. «Bu böyle olmuştur, çünkü felsefe tarihinin bu klâsik yazarları, başlıca düşünceleri, özetleri, görüşleri ve sistemleri ele almışlardır. Her düşünürde hep şunu soruyorlardı : «Ne öğretti, gerçekte göz önünde bulundurduğu neydi, ne gibi bütüncü bir görüşe varmak istiyordu?»; «Neyi gördü, neyi kavradı, neyi bildi, geriye ne gibi kazançlar bıraktı?» diye sormuyorlardı. Gerçi bu tutumda yer yer bir takım kalıcı olan kavrayışlarda belirtilmiştir. Sonra, felsefe tarihinin bu büyük ustalarının, filozofların düşünce yapılarını yeniden kurmaktan başka, bir şey yapmadıkları elbette söylenemez. Onlar bağlantıları, karşılıkları, bağlılıkları yönelim ve eğilimleri, bunların birbirleri üzerindeki etkilerini de işlemişlerdir. Şurada burada eleştirici düşünceleride eksik değildir. Ancak hepsinde

göze çarpan, ele aldıkları sistemlerin bu yüzüne kendilerini kaptır-
mış olmalarıdır. Bunlar kendi düşüncelerini, inceledikleri büyük
düşünürün tutsağı yaparak özgürlüklerinden olmuşlardır. Bir sistem
için tutarlı olmayan her düşünce gözlerinde uygunsuzdur, tarihe bile
aykırıdır, dolayısıyla reddedilir. Böyle bir felsefe tarihliliği de an-
cak dünya tasavvurları ile sistemlerin bir sıralanmasını ortaya ko-
yabilirdi»¹.

Böyle bir görüşten hareket edilirse yapılacak pek birşey yok-
tur. Artık bütün filozoflar sınıflandırılmış, hazır şemalar içindeki
yerlerini almışlardır. Bu bir bakıma kolay bir yoldur, ama son de-
rece kısır bir felsefî atmosferin içine düşmekle sonuçlanır. Zira böy-
le bir tutum felsefe tarihini bir problemler tarihi olarak değil de
belli kavramların, belli sistemlerin, kapalı bütünlerin temsilcilerinin
tarihi olarak görmeği şart koşar. Böyle bir görüşte Kant idealist,
Hume empirist bir filozof olarak ortaya çıkar.

Yirminci yüzyılın başlarında felsefe tarihçisi olan Wilhelm
Windelband (1848-1915) felsefe tarihinin bir problemler tarihi ol-
ması gerektiğini savunmuşsa da, bu düşüncesini gerçekleştireme-
miş ve böylece problem düşüncesini ön plâna alan bir felsefe tarihi
yazılması günümüz için de bir ümit olarak kalmıştır.

Çalışmamızda, yukarıda belirtilen noktalar göz önünde bulun-
durulduğunda, David Hume'un felsefe tarihinde belirtildiği gibi,
positivizmin babası olmayacağı, salt empirist bir filozof olamaya-
cağı, bir «ism» in temsilcisi olamayacağı David Hume'un ele aldığı
problemlerden, fenomenlerden hareket edilerek gösterilmeğe çalışı-
lacaktır. Bizim için bu yoldaki tek kriterium David Hume'un yazıla-
rıdır. Senelerden beri üzerinde düşündüğümüz, kendisiyle uğraştı-
ğımız David Hume bir sistemden değil fenomenlerden hareket edi-
yor. Onun için E. Husserl haklı olarak David Hume'un fenomenolo-
jinin domainlerini verdiğini ileri sürmektedir. David Hume mevcut
«ism»lerden değil, fenomenlerin kendilerinden hareket etmiştir.

David Hume «impression» (direkt algılamak) kavramının «mat-
ters of fact ve existence» (olayların bilgisi) deki önemini ortaya

1 Gökberk Macit; Felsefe Arkivi, İstanbul, 1963, Sayı 14, Sayfa 124.

koymuştur. Ama yine aynı David Hume «relations of ideas» (idele-
rin bilgisi) ı da ele almıştır. Konkret hayatta bu iki bilgi çeşidi yan-
yana ve içiçedir. Ne «matters of fact ve existence», «relations of
ideas»a ve ne de «relations of ideas» «matters of fact ve existence»
alanına götürülemez. Aynı şekilde her iki bilgi çeşidi için tek bir
kaynak gösterilemez. Ontolojinin terminolojisi ile David Hume'da
ideal varlık alanının prensipleri real varlık alanının prensiplerine
aktarılmamıştır. Halbuki her «ism» tek bir prensipten hareket eder
ve bu prensiple bütün obje dünyasının problemlerini çözümlediğini
zanner; her fenomeni belli bir prensibe geri götürür. «İsm»in özü
budur. Halbuki David Hume iki gruba ayırdığı bilgimizi, onları bir-
birine geri götürmeksizin ele alıyor. O halde David Hume'u bir «ism
filozofu» olarak görmek herşeyden evvel onunla ters düşmektir. Biz
bu çalışmada bunu açığa çıkarmak istiyoruz.

İkinci olarak David Hume'u günümüz antropolojisi bakımından
ele alarak David Hume'la antropoloji arasındaki ortak bazı problemleri
tahlil ve tasvir etmeğe çalışacağız. Bu tahlil ve tasvirde David
Hume'un yine ontolojik-antropolojik temellerden hareket ettiği gös-
terilecektir.

Antropoloji bakımından David Hume'da ele alacağımız prob-
lemler; probability problemi, tecrübenin hayatımızın her alanındaki
öneminin belirtilmesi, insanda ortaya çıkan disharmoni fenomeni ve
son olarak insanın değişmeyen varlık yapısı bakımından günümüz
antropolojisi ile David Hume arasında ortak noktaları var mıdır?

Probability problemi, yaşadığımız yüzyılda bilimlerdeki bütün
akıl almaz başarılarla rağmen yine de önemini kaybetmemiştir. Hatta
denebilir ki bilimsel yönden daha rasyonel bir temel üzerindedir.
Özellikle istatistiğin bir bilim olmasıyla. Modern fizik ve tıp saha-
sında da probability'nin yeri ve önemi yadsınamaz.

Tecrübenin hayatımızın her alanındaki önemine gelince, tecrü-
be günlük hayattan başlayarak bütün bilimsel ve felsefî çalışmala-
rımız için vazgeçilmez bir unsurdur. Tecrübenin felsefe içindeki yeri,
sanıldığı gibi, felsefe için küçültücü değildir. Aksine tecrübeyle
ilişkisi olmayan felsefeye karşı, onun ele aldığı problemler baki-
mından çağımız son derece kuşkulu ve şüpheli bir tutum içindedir.

Şu söylenebilir ki belki ilk defa David Hume tecrübenin önemini ve yerini korkusuzca göstererek «felsefenin yönünü değiştirmiştir».

Günümüz antropolojisinde insanın değişmeyen, kalıcı olan niteliklerinin tahlil ve tasvir edilmesi ile David Hume'un bu konuda ileri sürdüğü düşüncelerin arasında ortak noktalar buluyoruz; bulduğumuz bu ortak noktalar David Hume'un ele aldığı fenomenlere dayanılarak gösterilecektir.

İnsanda disharmoni problemi Kant'm, Nietzsche'nin üzerinde önemle durduğu bir problemdir. Gerçi Kant disharmoni yerine antagonist terimini kullanmaktadır. Disharmoni terim olarak ilk defa Nietzsche'de ortaya çıkıyor. Günümüz antropolojisi için insanın disharmonik bir varlık olması onun konkret bütünlüğünde gerçekleşir. David Hume'da herhangi özel bir terminoloji kullanmaksızın bu fenomenin insan hayatındaki yerini göstermiştir.

David Hume'un hareket noktası

Bir filozofu anlamak, o filozofun hareket noktasının, temel düşüncesinin bilinmesini gerektirir. Filozofun düşüncesinin dayandığı temel görüş anlaşılmadıkça olsa olsa sadece o filozofu mekanik bir şekilde öğrenmekten söz edilebilir. Bu da şüphesiz o düşünürün aslı probleminin gözden kaçmasına neden olur. Filozofların düşünceleri arasında organik bir bağ vardır ve bu bağ belli bir background temeli üzerindedir.

Bu bakımdan David Hume «Treatise of Human Nature»ın girişinde hareket noktasının ne olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır: «Şurası apaçaktır ki bütün ilimler az veya çok insanın varlık yapısı ile ilgilidirler; ve bununla beraber bilimlerin büyük bir kısmı insanın varlık yapısından uzaklaşır gibi görünürlerse de, bir veya birkaç bölümden sonra yine ona dönerler. Hatta matematik fizik (tabii felsefe) ve tabii din bile belli bir ölçüde «Science of Man»e bağlıdırlar».

Bundan dolayı insanın varlık yapısının prensiplerini açıklamak

2 Hume, David : A Treatise of Human Nature, Oxford, Clarendon Press, 1960, p. XIX.

ve aynı zamanda bu prensipler bakımından hemen hemen tamamıyla yeni ve biricik bir temel üzerinde ilimleri bir bütün olarak yeniden ele almak gerekmektedir. «Science of Man»ı kurmakla insanın varlık yapısının prensiplerini açıklamak, tasvir etmek David Hume için bir ve aynı şeydir.

David Hume'a göre bütün bilgilerimiz «Science of Man»m ışığı altında yeniden ele alınmalıdır. Bu, bilginin bir başka bakımdan, bir başka görüşten ele alınmasıdır. Bu, bilginin insan ve hayatla olan bütün konkret münasebetleri göz önünde bulundurularak ele alınmasıdır. Hem insanın varlık yapısının, insanın aktivitesinin prensibi olan hem de bütün diğer ilimler için bir temel olan «Science of Man» David Hume'a göre şimdiye kadar en çok ihmal edilmiş bir sferdir, bir alandır.

Hume «Science of Man» için şunları söylüyor : «Science of Man» diğer bilimler için biricik sağlam temel olduğu için, bu bilim kendisine verebileceğimiz tek sağlam temel de tecrübe ve gözlem üzerine dayandırılmalıdır»³.

David Hume'un hareket noktasını belirleyen bir diğer önemli husus, onun yaşadığı çağ olan 18 yüzyılın kendisidir. 17 ve 18 asır özellikle denemeye, tecrübeye dayanan bilimlerde, kimya, fizik ve astronomide pekçok başarılı sonuçların elde edildiği bir çağdır. Galileo, Kepler, Halley, Newton, Harvey, Boyle gibi kişiler hemen ilk akla gelen bilim adamlarıdır. Telescope, mikroskop, termometre, barometre bu zamanda bulunmuş, ışığın hızı, kan dolaşımını, gravitation, analitik geometri, yine aynı yüzyılda açıklanmıştır.

Bundan dolayı fenomenlere açık ve problemlere yönelmiş David Hume çapındaki bir filozofun bu araştırmaların etkisinde kalması doğaldı. Yaşadığı yüzyılın bilim yönünden etkisini, özellikle tabiat bilimlerinde kullanılan metodların etkisini David Hume «Treatise of Human Nature» in alt başlığında şöyle dile getirmektedir. «Being an attempt to introduce the experimental method of reasoning into moral subjects». (DeneySEL Akıl Yürütme Metodunu Moral Konulara Uygulama Çabası). Bu bakımdan çağına ve onun bilimsel başarıla-

3 Hume, David : A Treatise of Human Nature, Oxford, Clarendon Press 1960, p. XX.

rına açık bir filozof olan David Hume'un düşüncelerini, bilim alanındaki çalışmaların felsefî yönden temellendirilmesi olarak yorumlamak D. Hume'un yazılarına aykırı olmaz.

Tabiat bilimine ve bu bilimlerde kullanılan metodlara olan güveni yönünden, David Hume'un metafiziğe karşı olan tutumunun kesin olarak belirtilmesi gereklidir.

David Hume'un, yaşadığı çağın bilim alanındaki başarıları sonucu tecrübe ve gözleme dayanmayan her türlü spekülative bilgiyi-metafizik-kesin bir şekilde ve toptan red ettiği ileri sürülmektedir. Tıpkı yenikantçıların, yanlış bir şekilde, Kant'm her türlü metafiziği red ettiğini ileri sürülmeleri gibi.

Kant metafizikle ilgili olarak şunu söylüyor : «İnsan akli bilgisinin belli bir çeşidinde özel bir kaderle karşı karşıyadır, insan akli bu bilgisinde öyle sorular tarafından rahatsız edilmektedir ki akıl onları ne red edebiliyor, ne de onları cevaplandırabiliyor»⁴. «Gerçekten bu problemler felsefe ve insan bilgisinin ebedî problemleridir, hatta yüzyıllar boyunca insan bilgisi yalnız bunlarla uğraşmıştır; fakat aynı zamanda onları bir bilmece çözer gibi de çözdüğünü sanmıştı; bu sırf bir sanmadan ibaret kaldı; çünkü insan bilgisi ilerledikçe bu ebedî problemlerin çözülemezliği daha açık bir şekilde ortaya çıktı»⁵.

Kant'ın red ettiği metafizik, rational kosmoloji, rational psikoloji ve rational theoloji olarak üç alana ayrılan eski alanlar metafiziği idi. Kosmosun varlığı rational kosmolojinin, ruhun ölmeliği rational psikolojinin ve tanrının varlığının kanıtlanması ise rational theolojinin konusunu meydana getiriyorlardı. İlk defa Kant rasyonalist metafiziğinin mümkün olmadığı düşüncesiyle ortaçağdan beri süre gelen belli bir metafizik anlayışına karşı çıkıyordu. Fakat bu karşı çıkış, toptan herşeyi yadsıyan bir görüş değildi. Red edilen rasyonel metafizik yerine kritik bir metafizik veya N. Hartmann'm deyimiyle problem metafiziği anlayışı getiriliyordu. Bu bakımdan Kant için «Saf Akıl Kritiği» gelecekteki metafizik için bir prolegomana idi.

4 Mengüşoğlu, Takiyettin : Felsefeye Giriş, İstanbul Matbaası, 1968, s. 297.

5 Mengüşoğlu, Takiyettin : Felsefeye Giriş İstanbul Matbaası, 1968, s. 298.

Tıpkı Kant gibi David Hume'un da her türlü metafiziğe karşı olduğu ileri sürülmüştür, bunu söyleyenler David Hume'un şu düşüncesinden yeteri kadar kuvvet aldıklarını düşünmektedirler. «Bu eserde acaba incelik veya sayı ile düşünceler var mıdır? Hayır. Olayların bilgisi ile ilgili herhangi bir tecrübeye dayanan düşünceler var mıdır? Hayır. O halde onu ateşe atınız; zira onda safсата, kuruntu ve boş hayalden başka birşey yoktur»⁶. David Hume'un bu sözleri şüphesiz her devirde geçerlidir.

Ama yine aynı David Hume metafizik'le ilgili olarak şunları söylüyor : «Fakat çok defa vaziyet böyle olmayıp iş daha ileriye vardiirıldığından, hatta derin düşünce ve usavurmaların hepsini yahut da genel olarak metafizik denilenin kökünden red ve inkârına kadar gidildiği için, biz de, şimdi metafiziğin lehinde ileri sürülebi-lecek olanı araştırmağa başlayacağız»⁷. «Hayatta tutabileceğimiz en hoş ve en masum yol bizi, bilginin ve öğrenmenin peşisıra götür-endir. Her kim ki bu yolu birkaç engelden olsun temizleyebilir ya da bu yolda herhangi yeni bir ufuk açabilirse o kimse, o ölçüde in-sanlığın bir velinimeti sayılmalıdır»⁸. «Böyle iken, karanlığın derin-liğinden aydınlığı fıskırtabilmek ne kadar emek gerektirirse gerek-tirsin insanda derin bir sevinç yaratmasın mümkün mü?»⁹. Yukarıya aldığımız düşünceler bize David Hume'un metafizik karşısın-daki tutumunun ana hatlarını vermektedir. David Hume'a göre me-tafiziğe karşı kendisine gelinceye kadar yapılan en akli başında iti-raz; onun halis bir ilim olmadığı, insanın boş kibrinin verimsiz ça-balarının sonucu olarak ortaya çıktığı veya yalnız inançların bir ne-ticesi olduğudur.

O halde yapılması gerekli olan, David Hume'un yukarıya aktar-dığımız düşüncesine dayanarak, metafizik alanında, belli bir anlam-daki metafizik, yani rasyonalist metafizik, Kant'm deyimiyle anali-tik yargılara dayanan metafizik alanındaki yanlışları korkusuzca

6 Hume, David : Enquiry Concerning the Human Understanding, Oxford Clarendon Press, 1946, s. 165.

7 Hume, David : Enquiry Concerning the Human Understanding Oxford, Clarendon Press, 1946, s. 9.

8 Hume, David : İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, 1945, s. 12.

9 Hume, David : İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, 1945, s. 12.

ortaya koymaktır. David Hume'un deyişiyile «yanlış metafiziğe aldanmamak için sahici ve has metafiziği ele alıp onunla özene bezene uğraşmalıdır»¹⁰.

David Hume burada kritik bir metafizik anlayışını, positivist bir filozof olan Moritz Schlik'in boş bir gevezelik saydığı, spekülasyondan ibaret olan eski metafiziğin karşısına koymaktadır.

Bugün bizim için artık ne bir sistem metafiziği-Hegel, Schopenhauer, Fichte, Schelling'te olduğu gibi-ne de sahalar metafiziği söz konusu olabilir. Bizim için bugün metafizik problemler vardır; bunlar kaynak problemleri ile sonuna kadar çözümlenemeyen irrasyonel bir artık taşıyan problemlerdir. İnsan akli daima onlarla karşı karşıyadır; ama ne onları çözebilir ne de kesin bir şekilde red edebilir. Metafiziğin bugün bir problemler metafiziği olarak ortaya çıkmasında David Hume'un ve Kant'ın katkısının büyük olduğu bir gerçektir. Bu iki büyük filozof, yeni-kantçıların ve positivistlerin hatalı bir şekilde ileri sürdükleri gibi metafiziği bütünüyle yadsımadılar, aksine yeni metafiziğin insan bilgisinde ve felsefesindeki yerini ve önemi belirttiler.

Şu halde, David Hume için insanı karanlıklar içinde bırakan, onun içi boş kavramlar arasında yolunu şaşırmasına neden olan spekülasyonlar bırakıldıktan sonra yapılacak tek şey, insanın varlık yapısı üzerinde bir araştırmaya girişip, insanın düşünmesinin prensiplerini tecrübeye dayanarak tespit etmek ve aynı zamanda insanın anlayışının sınırlarını aşan zor ve karanlık konularla uğraşmanın insan için hiçbir olumlu sonuç vermeyeceğini göstermektir. İnsan anlayışının sınırlarını tespit etmek David Hume'un deyişiyile bir «mental geography»dir.

Burada özellikle belirtmek istenen düşünce David Hume için felsefedeki, bilimdeki uğraşlarımızda insanın konkret bütünlüğünün kaybolmamasıdır. Boş bir spekülasyon, zararsız bir gevezelik, bir masa başı felsefesi bütün bunlarda, insanla hayat arasındaki yakın ve içten ilgi söz konusu değildir. Bilimde ve felsefede her yeni şey insan içindir. Konkret hayat münasebetleri dışında kalan bir

10 Hume, David : İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, 1945, s. 15.

felsefe insana ne sağlayabilir? Fenomenlere sırtını çevirmiş, boş bir spekülasyondan ibaret olan felsefe ile ne yapılabilir?

O halde «Be a philosopher but amidst all your philosophy, be still a man»¹¹ cümlesi David Hume'un bütün düşüncelerinin temeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

David Hume ve «ism» felsefesi

David Hume'un bir «ism filozofu» olup olmadığı sorusu iki bakımdan araştırılır. Birincisi acaba David Hume'un kendi yazılarında onun bir «sistem filozofu» olduğunu gösterecek düşünceler var mıdır; ikincisi felsefe ile uğraşanların David Hume'u empirismin temsilcisi hatta pozitivizmin kurucusu olarak görmelerinin temeli ne gibi bir düşünceye dayanmaktadır?

David Hume'un empirist bir filozof olduğu, özellikle bilgi teori-sinde, ileri sürüldüğü içindir ki, biz çalışmamızın bir bölümünü David Hume'un bilgi problemini nasıl ele aldığı ve incelediğinin araştırılmasına ayırdık ve gördük ki onun bir «ism filozofu» olmasını gerektirecek bir fenomenle karşılaşmamaktayız. Bir «ism» gereği icabı, ya bütün varlık sferlerinin açıklanması için tek bir prensipten hareket eder veya bir varlık sferine ait bir prensibi bir diğer sferinin açıklanmasında kullanır. David Hume bu ikisini de yapmıyor; o ne bütün bilginin kaynağını tek bir prensiple, tek bir kavramla açıklamadığı gibi, «matters of fact ve existence» ile «relations of ideas» ya ayırdığı bilginin prensiplerini de birbirlerinin yerine kullanmıyor. Böyle bir prensip karışıklığını David Hume'un düşünceleri arasında gösterecek tek bir örnek yoktur. O bilgiyi iki ayrı gruba ayırdıktan sonra, her iki çeşit bilginin meydana gelmesi için gerekli olan felsefi münasebetleri de ikiye ayırıyor. «Relation of ideas»ta benzerlik, nicelik ve sayıda orantı, nitelikte dereceleme ile çelişme, «matters of fact ve existence» alanında ise idantite, zaman ve mekânda durumlar ile causalite. Bu iki ayrı grup prensip iki ayrı çeşit bilginin meydana gelmesini sağlarlar. Birinci grup prensipler

11 Hume, David: Enquiry Concerning The Human Understanding, Oxford, Clarendon Press, 1946, s. 9.

kesin, zorunlu, genel bilginin yani apriori bilginin şartlarıdır, ikinci grup prensipler ise kesin olmayan, tek tek olayların bilgisine yani aposteriori ve ihtimalî olan bilgiye aittirler. David Hume'da bu prensipler birbirlerinin yerine kullanılmadığı gibi bu prensipleri tek bir kaynaktan görmek de mümkün değildir. Halbuki bir «ism filozofu» bunu yapar. O halde David Hume daha başlangıçta bilgiyi «matters of fact ve existence» ile «relations of ideas» olarak ayırmakla böyle bir iddiadan uzak kalıyor.

David Hume'un bir «ism filozofu» olarak görülmesinde eğer onun «impression» kavramına verdiği önem söz konusu ise, böyle bir iddia yine de David Hume'un ortaya koyduğu düşüncelere uymamaktadır. Çünkü «impression», direkt algılamak objeye yönelmede yepyeni bir yaklaşım biçimi olarak karşımıza çıkıyor. «Impression» ile «idea» arasındaki farkı psikolojik olarak temellendirmek David Hume'un yetersiz ve kısır bir atmosfer içinde ele alınmasıyla sonuçlanacaktır. «Impression»u objeye yönelmede yeni bir yaklaşım biçimi olarak ele almak bizi, «relations of ideas»a bir kaynak aramak gibi David Hume'a ters düşen bir yola sapmaktan alakoyar. Çünkü David Hume «relations of ideas»ın kaynağı nedir diye bir soru sormuyor. David Hume «idea» ile «impression» arasındaki ilişkiyi araştırıyor. Fakat bu ilgi, bilginin kaynağının ne olduğu sorusuna yönelik bir soru değildir. David Hume'un «impression»ları «idea»ların kaynağı olarak görmesiyle, onun «impression»u bütün bilgilerimizin kaynağı olarak gördüğünü ileri sürmek birbirlerinden çok farklı şeylerdir. Bu fark kaynağın «idea» ile «bilgi»nin aynı şey olmamasında bulur.

David Hume'un «idea-impression» ilişkisinde «impression»a verdiği önemi, onun, kendinden önceki felsefenin akla verdiği sonsuz güce indirdiği bir darbe olarak düşünebiliriz. «Impression-idea» ilişkisinde «impression» aynı zamanda «idea»nın doğruluğunun da kriteriyumudur. David Hume «impression»suz bir «idea» düşünemez. David Hume'a göre, hata, «idea»ların yanlış «impression»lara bağlanmasıdır. «Impression»la «idea» arasındaki farkı kavranılan objectle, bu objectin kavramı arasındaki münasebet olarak ele alırsak, hata, bir başka deyişle kavranılan şeyle kavramı arasındaki uygunsuzluktur.

Şu halde David Hume'un yazıları arasında onun bir «ism filozofu» olduğunu kesin bir şekilde gösterecek bir düşünce söz konusu değildir.

Sistem ve anti-sistem temeli üzerinde ele alacağımız ikinci yön, felsefe tarihinde David Hume'un bir filozof olarak görülmesinin nedeni üzerinde durmaktır. Hatta Wienererise ekolu onu pozitivistlerin babası olarak belirtiyor. Burada Hans Reichenbach'ın bazı düşünceleri anlacaktır.

Reichenbach, Bacon, Locke ve Hume'un düşüncelerini büyük empirist sistemler olarak görüyor. «Perception» bu sistemlerde, bilginin kaynağı ve aynı zamanda başlıca kriteriyumdur. Ona göre David Hume sadece müşahedeye dayanan bilgiyi ele alarak incelemiş ve onun manasını ve gösterdiği şeyi anlamağa gayret etmiştir. Reichenbach, empirism-rasyonalizm alternatifi içinde empirismi şöyle açıklıyor : «İkinci grubu meydana getiren filozoflar matematiği değil, empirik ilimleri bilginin ideal formu olarak düşünürler ve duyulara dayanan bir müşahedenin, bilginin kaynağı olduğu kadar, son bir kriterium olduğunda ısrar ederler ve hakikate ulaşmak için boş lojik münasebetlerden daha fazla, sahip olduğumuz akla inanamızı insanın kendi kendisini aldatması olarak görürler; işte bu çeşit felsefeye empirism diyoruz»¹².

Reichenbach'a göre Hume, bütün bilgilerimizi bunlar ister analitik olsunlar ya da olmasınlar, hepsi «experience»den elde etmiştir. Analitik bir bilgi olan matematik ve lojik bile, Reichenbach için, David Hume'a göre «experience»dan elde edilmişlerdir. Halbuki bu kanımıza doğru bir düşünce değildir. David Hume ilgilendiren problem, bilgilerimizin kaynağı problemi değil, bilgilerimizin çeşitleridir. Reichenbach'ın düşündüğü gibi matematiğin analitik ve sentetik yorumu David Hume için bir problem konusu olmamaktadır.

Hume çağında bir filozofun gelecek hakkında bilgimizin mümkün olmadığını düşünmesi ancak şu şekilde anlaşılabilir : gelecek, şu andaki bilgimizin sınırlı olması dolayısıyla, olması mümkün bir

12 Reichenbach, Hans: The Rise of Scientific Philosophy, University of California Press, 1954, s. 75.

bilgi niteliğini taşır. Şartların totalitesi değiştikçe, şu ya da bu imkândan hangisinin gerçekleşeceğini bilmiyoruz, zira bilgimiz şu andaki şartlarla biraradadır. «Matters of fact ve existence» alanında, bugünkü atmosfer şartlarında eğer bir değişiklik yoksa yarın güneş doğacaktır. Ama bir başka zaman, bizim henüz bilmediğimiz şartların meydana gelmesiyle, güneşin doğmaması mümkündür, akıl bunu herhangi bir çelişme düşünmeksizin, kolaylıkla kavrayabilir.

Bu, dış dünyanın varlığından şüphe edilmesi demek değildir; bu, bizim bilgimizin daima eksikliklerini tamamlayan, yeni araştırmalarla bilinmeyenlerin bilinir olması niteliğini taşıyan bir sfer olduğunu gösterir. David Hume'u dış dünyanın varlığından şüphe eden skeptik bir filozof olarak düşünmek bunun için imkânsızdır. David Hume ne empirist ne de skeptik bir filozoftur. O, problemlerle haşırneşir olan, onlara açık bir filozoftur. O bir «sistem filozofu» değil, bir «problem filozofu»dur.

David Hume ve insanın ontik yapısı

David Hume, daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, «Science of Man»ı hem bütün ilimler için bir temel, hem de insanın varlık yapısını açıklayan bir prensip olarak düşünmektedir. «Science of Man»nın tahlil ve tasviri bize insanın varlık yapısını, verecektir. İnsanın neliği, insanın varlık yapısı, içinde bir çok fenomenleri bulduran kompleks bir bütünlük gösteren bir sferdir. Bu problemlerden biri insanın ontik yapısının değişmezliği problemidir.

İnsanın ontik yapısının değişmezliği problemi günümüz antropolojisi için de önemli bir problemidir. Antropoloji insanın ontik yapısının değişmezliğini, onu varlık yapısından değil de varlık-şartlarından hareket ederek elde eder; antropoloji için varlık-şartları, insanın onsuz olamayacağı fenomenler bütünüdür; bu fenomenler temelini insanın konkret bütünlüğünde bulunurlar. İnsanın bilen bir varlık olması, yapıp-eden, önceden gören, önceden tayin eden, kıymetleri duyan, kendisini bir şeye veren v.s. bir varlık olmasına, antropoloji «insanın varlık-şartları» adını vermektedir. «Çünkü nerede ve ne zaman insanla karşılaşarsak, orada onun bu fenomenlerle karşılaşırız. Bütün bu fenomenler arasında sıkı bir bağ var-

dır»¹³. Günümüz antropolojisinin «varlık-şartları» adını verdiği bu fenomenler bütün insanlarda ve bütün topluluklarda değişik düzeylerde olmakla beraber, mutlaka vardır. Örneği insanın inanan bir varlık olması fenomeniyle bütün topluluklarda karşılaşılıyor. Primitif topluluklarda olduğu gibi yüksek kültür basamağı üzerindeki topluluklarda da inanma fenomeni eksik değildir. Aynı şekilde insanın yapıp-eden bir varlık olması, konuşan bir varlık olması, sanatın yaratıcısı olması v.s. gibi fenomenlerde de durum aynıdır.

Günümüz antropolojisi insanı sadece bios ya da sadece psyche varlığı olarak görmenin veya insana bir gelişmenin son basamağı, salt bir akıl varlığı olarak bakmanın, insanın özel yerini biyolojik ve pragmatik bir açıdan temellendirmenin veya onu bir kültür varlığı olarak görmenin eksik ve yanlış sonuçlara götüreceğini kesin bir şekilde göstermiştir. İnsanın belli niteliklerine üstünlük tanımak, onun biopsişik bütünlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Halbuki antropoloji için insan biopsişik bir bütündür. Onun «varlık-şartları» ancak böyle bir bütünden hareketle ve ontolojik-antropolojik bir tavırla kavranabilir.

Hiç şüphe yok ki insanın ontik bir bütün, biopsişik bir varlık olarak kavranılması, gerek felsefe ve gerek bilimde çeşitli aşamalardan sonra gerçekleşmiştir. Çeşitli düşüncelerin yanlış ve eksiklikleriyle hesaplaşarak, onların tutarsızlıklarını ortaya koyarak insanı bir bütün olarak onu «varlık-şartları» ile birlikte kavrayabiliyoruz.

Ancak yeni bir felsefe disiplini olan antropoloji insanı ve insana ait fenomenleri kendisine bağımsız bir çalışma ve araştırma alanı olarak ele almaktadır. İnsan ilk defa antropolojide antonom bir varlık olarak ortaya çıkıyor. Bu bakımdan insanla ilgili düşüncelerini David Hume'un ayrı bir disiplinin problemleri olarak görmemesi tabiidir.

Nitekim, insanın varlık yapısının değişmezliğini «Enquiry Concerning The Human Understanding» adlı eserinin «Hürlük ve Zorunluluk Üzerine» bölümünde dile getiriyor. «Genellikle şu bilinmek-

13 Mengüsoğlu, Takiyettin: Felsefi Anthropoloji, İstanbul, 1971, s. 1.

tedir ki, bütün milletlerde ve çağlarda insanların eylemleri, yapıp-etmeleri arasında büyük bir-örneklik vardır; insanın varlık yapısı, prensipleri ve fonksiyonu yönünden daima aynı kalır. Aynı motifler daima aynı hareketleri meydana getirirler ve aynı olaylar aynı nedenlerden ileri gelirler»¹⁴.

David Hume'a göre insanlık öylesine bir-örneklik gösteriyor ki tarih bize yeni ve orijinal bir bilgi kazandırmıyor gibidir. O halde tarihin görevi David Hume için insanın varlık yapısının universal prensiplerini ortaya koymaktır. «İnsanlık her zaman ve her yerde öylesine aynıdır ki tarih bize bu hususta yeni ve tuhaf hiçbir şey bildirmiyor. Tarihin başca faydası, durum ve şartların tüm çeşitliği içinde insanları göstererek, ortaya koyarak, insanın varlık-yapısının universal ve kalıcı prensiplerini keşfetmektir»¹⁵.

Bu bakımdan David Hume'a göre eğer eski greklerin ve romalıların duygularını, eğilimlerini ve hatta yaşama tarzlarını öğrenmek istersek, fransızların ve ingilizlerin yapıp-etmelerini, bu yapıp-etmeleri determine eden düşüncelerini ele alıp incelememiz yeterli olacaktır. David Hume'a göre tarihte olup biten bütün olaylar bir tecrübeler bütünüdür. Bu tecrübeler, devlet adamı ve moral konularla ilgili düşünürler için bazı prensiplerin kazanıldığı bir kaynaktır. Böylelikle insanın varlık yapısını ilgilendiren bazı fenomenler bu tecrübelerde açığa çıkmakta ve insanın yapıma ait yeni bilgiler elde etmemize yardımcı olmaktadır.

Fakat David Hume insanlarda ortaya çıkan bu bir örnekliliği en son sınırına kadar götürmüyor. Çünkü biz yine de insanların birbirinden farklı olduklarını görüyoruz. İşte insanlardaki bu ayrılığın nedeni, onların değişik davranışlarda bulunmalarıdır. İnsanların varlık yapısının değişmezliği ile onların davranışlarının değişikliği yanyana ve içiçedir, bir bütün olarak temelini insanın konkret varlığında bulur. David Hume, insanların varlık yapılarının değişmezliğine rağmen, onların değişik şekillerde davranmalarının teme-

14 Hume, David : Enquiry Concerning The Human Understanding, Oxford, Clarendon Press, 1946, s. 83.

15 Ibid, s. 83.

lini «custom» ve «eğitim»in insanları değişik şekil ve güçlerde etkilemesinde bulunmaktadır. Aynı kişi hayatının çeşitli devrelerinde çeşitli şekilde davranışlarda bulunur. Bu, onun çeşitli eğitim basamaklarından geçtiğini göstermektedir.

Şu halde insanın mahiyetinin, varlık yapısının değişmezliğine rağmen onun farklı şekilde davranması, bunların kişiden kişiye olduğu kadar toplumdaki topluma farklılıklar göstermesi bizi antropoloji bakımından şöyle bir değerlendirmeğe götürülebilir; insanın on-suz olamayacağı varlık şartları, insanın varlık yapısının değişmezliğini meydana getirdiği gibi, insanın davranış şekillerinin farklı olması, ise varlık şartlarının değişik düzeylerde bulunması ile eş anlamlıdır. Bu farklılık temelini, eğitim seviyelerinin farklı olmasında bulur.

Burada asıl önemli olan, David Hume'un insanın varlık yapısının değişmezliğini antropolojik bir problem olarak değil de, zorunluluk düşünceğini sağlamlaştıran bir delil olarak görmesidir. Fakat ne için olursa olsun David Hume'un bu problemi açığa çıkarması bizim için önemlidir. Zaten daha önce de belirtildiği gibi, David Hume birçok problemleri bize açık problemler halinde bırakmış bir düşünürdür. İnsanla ilgili bilgilerini yeni bir felsefe disiplinin problemleri olarak görmemesi, antropolojinin henüz kurulmaması nedeniyle çok tabii bir sonuçtur.